
**ПРОЕКЦІЯ ПСИХОАНАЛІТИЧНИХ
КОНЦЕПЦІЙ І ПСИХОДРАМИ У СУЧАСНІЙ
НІМЕЦЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ:
П'ЄСА Н.-М. ШТОКМАННА
«КОРАБЕЛЬ НЕ ПРИЙДЕ»
В ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ**

Юган Н. Л.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-425-2-11>

ВСТУП

Поєднання літературознавчих та психологічних (вужче – психоаналітичних) методологічних стратегій при вивченні художньої літератури вже давно стало загальним місцем як у світовому¹, так і у вітчизняному літературознавстві². Однак, коли ми звертаємося до

¹ Наприклад, George M. J. *Dynamic Psychology in Modernist British Fiction*. Palgrave Macmillan, U.K., 2006. 240 p. Sharma R. *Theme of Violence In Ted Hughes's Poetry: A Study of Selected Poems*. LAP LAMBERT Academic Publishing 2015. 92 p. Carroll J. *The Extremes of Conflict in Literature: Violence, Homicide, and War* *The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War / Todd K. Shackelford (ed.), Viviana A. Weekes-Shackelford (ed.)*. Oxford University Press, 2012. P. 413-434. Carroll J. *Violence in Literature: An Evolutionary Perspective*. *Todd K. Shackelford, Randal D. Hansen Editors The Evolution of Violence*. Springer New York Heidelberg Dordrecht London, 2014. P. 33-52. Noob J. *Der Schülerelbstmord in der deutschen Literatur um die Jahrhundertwende*. Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1998. 250 S. Schlör I. *Pubertät und Poesie: das Problem der Erziehung in den literarischen Beispielen von Wedekind, Musil und Siegfried Lenz*. Konstanz Wisslit: 1992, IV, 137, XVII S. Dahlke B. *Jünglinge der Moderne: Jugendkult und Männlichkeit in der Literatur um 1900*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2006. VII, 273 S., 8 ungezählte Seiten. Ehlenberger, J. *Adoleszenz und Suizid in Schulromanen von Emil Strauß, Hermann Hesse, Bruno Wille und Friedrich Torberg*. Frankfurt am Main; Berlin; Bern [u. a.]: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2006. 418 S. Brüning K. *Die Rezeption der Gestaltpsychologie in Robert Musils Frühwerk*. Frankfurt am Main; Bern; Wien [u. a.]: Lang, 2015. 335 S. та ін.

² Наприклад, Зборовська Н. *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури: Монографія*. К.: «Академвидавн.», 2006. 504 с. Лівницька, І. А. *Психологізм прози Леоніда Первомайського: теоретичний аспект*. Кіровоград: Поліграф-Терція, 2007. 164 с. Углій, Л. В. *Психологізм прози Тоні Моррісон* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2017. 18 с. Брега, Л. О.

сучасної німецької драматургії, можемо констатувати, що таких досліджень не те що зовсім не багато, а немає практично зовсім. Певною мірою це пов'язано з розповсюдженою думкою відомого німецького театрознавця Х.-Т. Леманна, автора теоретичної роботи «Постдраматичний театр» (1999)³, який стверджував, що сучасна драматургія вступила в нову фазу – постдраматичну, яка зовсім позбавлена психологізму. У нашій роботі ми не ставимо собі за мету спростувати це ствердження або скоригувати його. Підкреслимо тільки, що в сучасній німецькій літературі є драматурги, які працюють у межах психологічного театру і створюють всесвітньовідомі п'єси, котрі можуть стати предметом не тільки міждисциплінарних театральнопсихологічних, а й психоаналітичних⁴ студій.

В першу чергу мова йде про відомого та талановитого німецького драматурга й театрального режисера Ніса-Момме Штокманна (Nis-Momme Stockmann) (народ. в 1981 р.). Він є постійним сценаристом Франкфуртського театру, пише п'єси, радіоп'єси, вірші, прозу та есе, також викладає в Цюріхському університеті мистецтв. Його твори були поставлені у Берлінському театрі, Франкфуртському театрі, Штутгартському державному театрі, «Резиденцтеатрі» у Мюнхені, Державному театрі Ганновера, Баденському державному театрі у Карлсруе та ін.,

Гендерна природа психологізму у творах О. Забужко та О. Токарчук : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Бердянський держ. пед. ун-т. Бердянськ, 2016. 20 с. Миколайчик, М. В. Особливості психологізму в романах Доріс Лессінг : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2014. 20 с. Ситник О. В. Мала проза В. Фолкнера і М. Хвильового: форми та засоби психологізму: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2010. 221 арк. Yuhan N. The Present and Prospects of Functioning in the Ukrainian Educational Space for the Interdisciplinary Program «Philology – Psychology». *Proceedings of the scientific and pedagogical internship*, December 4 – January 14, 2024. Riga, the Republic of Latvia. P. 49-54 та ін.

³ Lehmann H.-T. Postdramatisches Theater. Frankfurt am Main: Verlag der Autoren, 1999. 512 S.

⁴ Теза Х-Т. Леманна дискутується у присвяченій психологізму сучасної української драматургії кандидатській дисертації Н. В. Веселовської. Наприклад, дослідниця стверджує: «Усталена думка щодо відсутності у постмодернізмі глибинного психологізму (І. Хассан) потребує перегляду, позаяк більшість українських п'єс, написаних на зламі ХХ–ХХІ століть, підтверджує не лише наявність психологізму в постмодерному тексті, а й широкий діапазон його художнього вираження. Новітній світоглядний рівень сучасної людини засвідчує свободу не тільки в осмисленні всіх сфер й аспектів суспільного буття, але й у мистецькому відображенні. Крім того, у новітніх способах реалізації психологізму в сучасній драматургії прочитуємо актуальні філософсько-психологічні проблеми, що вказують на здатність літератури не лише реагувати на життєво важливі аспекти, а й почасти прогнозувати їх (Веселовська Н. В. Психологізм української драматургії ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2016. С. 3-4).

неодноразово перекладалися та виконуються за кордоном. Штокманн – лауреат численних премій у галузі драматургії та стипендіат різноманітних літературних та театральних програм⁵.

П'єса Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде» («Kein Schiff wird kommen»)⁶ вперше була поставлена в державному театрі Штутгарта 19 лютого 2010 р. та прихильно прийнята критикою. Так, у статті Я. Рашке аналізуються автобіографічні мотиви цього твору. Театральний критик доходить висновку, що всупереч численним збігам деталей, п'єсу, що показує антагонізм батька та сина, не можна вважати автобіографічною. У критичній статті про постановку дуодрами «Корабель не прийде» в Рендбурзькому державному театрі сюжет інтерпретується як діалог батька (який безумовно приймає внутрішній світ своєї дитини, що подорослішала, і водночас наставляє і повчає) і сина, який витіснив у підсвідомість сімейну трагедію. В результаті цієї взаємодії головний герой повертається до «себе-дитини»⁷.

У науковій статті Н. Юган та О. Борзової ця п'єса зіставлена з комедією японського драматурга Кокі Мітани «Академія сміху»⁸. Дослідниці, застосовуючи міждисциплінарний підхід, вивчають тему психології творчості у сучасній світовій драматургії та доходять висновку, що ці дві драми зближує те, що вони наскрізь діалогічні. Принциповий багаторівневий поліфонізм сприяє виходу із застійного чи кризового психологічного стану, якісному внутрішньому зростанню кожного героя у процесі породження нового художнього тексту, гармонізації відносин із партнером, зі своїм внутрішнім «я» та навколишньою дійсністю.

Мета нашого дослідження – проаналізувати проєкцію психоаналітичних концепцій і психодрами (як психотерапевтичного методу) в художньому просторі п'єси Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде» та в інтертекстуальному контексті.

Ця тема не була ще предметом розгляду та має **наукову новизну**.

⁵ Наприклад, Премія Гайдельберзького театального ярмарку (Heidelberger Stückemarkt) (2009), номінація на Премію драматурга Мюльхайма (2010, 2013), Меморіальна премія Шиллера (2010), стипендія Дюссельдорфської лабораторії авторів під керівництвом Томаса Йонігга (2009), Премія Фрідріха Хеббеля (2011) та ін.

⁶ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht. 2010: schaeferphillippen. TM. Theater und Medien GbR. URL: www.Schaeferphillippen.de (date of access: 21.02.2024).

⁷ «Kein Schiff wird kommen» in Rendsburg: Schweigen und Zudecken-NDRkultur. URL: <https://www.ndr.de/kultur/buehne/Kein-Schiff-wird-kommen-in-Rendsburg-Schweigen-und-Zudecken-keinschiffwirdkommen100.html> (date of access: 21.02.2024).

⁸ Yuhana N., Borzova O. Psychology of Literary Creativity as a Subject of Representation in Modern Dramaturgy (Based on the Plays of Koki Mitani (Japan) and Nis-Momme Stockmann (Germany)). *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 30. С. 298–304. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.55>

Методи дослідження зумовлені метою і ґрунтуються на застосуванні системного підходу до аналізу художньої структури тексту з використанням психоаналітичних теорій, що дозволяє зацентрувати увагу на латентних смислах, з'ясувати семантику прихованих бажань і потреб персонажів, відстежити втілення глибинних і суперечливих процесів у сюжеті та образах п'єси німецького драматурга.

Апелювання до фрейдівської методології класичного психоаналізу дає змогу розглянути художній твір у контексті маскування несвідомого, крізь призму категорій «сублімація сексуальних бажань», «психологічна втеча», «механізм психологічного захисту» тощо. Принципи юнгіанівської аналітичної психології застосовано під час розгляду «колективного несвідомого» та архетипних образів. Для розуміння та інтерпретації художнього конфлікту у п'єсі ми використовуємо метод психодрами Якоба Морено. Інтертекстуальний аналіз допомагає нам впізнавати «іншу мову» різних драматургічних текстів однієї епохи (яка втілюється в аллюзіях, ремінісценціях із новим смисловим та образним наповненням), а також у широких зіставленнях.

Матеріалом для інтертекстуального аналізу п'єси Штокманна «Корабель не прийде» стали такі твори: «Faserland» (1995) Крістіана Крахта (Christian Kracht), «Мова батька» («Vatersprache», 2002) Альберта Остермайера (Albert Ostermaier), «Вермут» («Wermut. Eine Moritat nach einem authentischen Fall», 2005) Катарини Шлендер (Katarina Schlender).

1. Психоаналітичні концепції у західноєвропейському та українському літературознавстві

Інтерес до методології використання психоаналітичних концепцій для аналізу біографії письменника, його художньої творчості загалом та окремих творів зокрема став мейнстримним у західноєвропейському та американському літературознавстві вже у другій половині ХХ ст. Це можна пояснити тим фактом, що художня література та психоаналіз споріднені у розкритті та дослідженні глибинного, внутрішнього світу людини.

Наразі назвати та проаналізувати всі дослідження у міждисциплінарній парадигмі «література – психоаналіз» (монографії, підручники, посібники, наукові статті, огляди, белетристичні твори тощо) майже неможливо.

На наш погляд, важливою оглядовою роботою узагальнюючого характеру у сфері міждисциплінарних досліджень «філологія – психологія» є стаття Х. С. Махруфа⁹. Автор розглядає своєрідність

⁹ Mahroof H. Psychoanalytic Theory used in English Literature: A Descriptive Study. *Global Journal of Human-Social Science*, 2017. Vol. XVII, Issue I, Version I. P. 121–145.

втілення психоаналітичних теорій (З. Фрейда, К.-Г. Юнга, Ж. Лакана, А. Адлера тощо) в англійській літературі (романи Д. Х. Лоуренса «Сини і коханці», А. Камю «Незнайомець», п'єси А. Міллера, поему У. Вітмена «Сплячі»). Вчений робить висновок, що психоаналітичні теорії використовуються філологами для дослідження природи творчого процесу, аналізу біографії автора, виявлення зв'язку життя письменника з його літературною творчістю. Психоаналітичний підхід щодо творів стає інструментом, який дозволяє пояснити характери персонажів, їхню поведінку й мотивацію; показати привабливість тексту для читачів; проаналізувати сни та їхню символіку у творі; вивчити процес породження художнього тексту та окремі акти психології творчості. Письменники ХХ ст. і сучасності перебувають під впливом психоаналітичних концепцій, котрі вони втілюють у рисах характеру персонажів своїх творів, відбивають у їхніх промовах, що демонструють свідомі, підсвідомі та несвідомі психічні процеси героїв, прояви їхнього внутрішнього світу.

Багато в чому продовжує та розвиває статтю Х. С. Махруфа колективна робота А. Ніяза, С. М. Станікзая, Дж. Сахібзаде¹⁰. Автори вважають, що психоаналіз став одним із механізмів інтерпретації прихованих в творах смислів. Використання в літературознавчому аналізі психоаналітичних теорій допомагає зрозуміти складні символи та приховані метафори, суперечливі вчинки героїв та їхню мотивацію, часом підсвідому чи навіть несвідому¹¹. Дослідники показують механізм створення «психобіографій» та аналізують функції сновидіння у мистецькому творі з погляду класичного та посткласичного психоаналізу. На методології створення психобіографії ґрунтується книга Б. К. Мейера «Джозеф Конрад: Психоаналітична біографія»¹².

Дослідження Дж. Темблінга¹³ (2012) є оглядом класичних (З. Фрейд) та посткласичних психоаналітичних теорій (теорія об'єктних відносин М. Кляйн, роботи про несвідоме Ж. Лакана). Автор наводить приклади аналізу літературних творів У. Шекспіра, У. Блейка, К. Дойла та ін. з використанням власне літературознавчих та специфічних психоаналітичних методів та інструментарію. Темблінг дійшов висновку, що розгляд літератури та психоаналізу у зв'язці здійснює на кожному зі сторін

¹⁰ Niaz A., Stanikzai S. M., Sahibzada J. Review of Freud's Psychoanalysis Approach to Literary Studies. *American International Journal of Social Science Research*. 2019. Vol. 4. No. 2. P. 35-44.

¹¹ Там само. С. 36.

¹² Meyer, B. C. *Joseph Conrad: A Psychoanalytic Biography*. United States: Princeton University Press. 2015. 396 p.

¹³ Tambling, J. *Literature and psychoanalysis*. Manchester ; New York: Manchester University Press. 2012. 176 p.

істотний двосторонній вплив. Книга Д. Ріхтера (2018)¹⁴ знайомить читачів із методологією літературознавства та культурології за останні півстоліття. Один із розділів цієї роботи присвячений психоаналітичній теорії З. Фрейда та її використанню для інтерпретації художніх творів різних жанрів.

Лінда Сандбек у своїй розвідці (2021) досліджує, як література та психоаналіз можуть збагачувати та «просвітлювати» один одного. Вона обговорює методики літературознавчого аналізу у міждисциплінарній парадигмі. Центральною проблемою для розгляду авторка обрала усвідомлення суб'єктивної участі вченого у дослідницькому процесі та необхідність забезпечити артикуляцію сенсу від письменника до читача через посередництво психоаналітичного аналізу. Література та психоаналіз зустрічаються в точці інтересу до несвідомого, яке вкорінене у мові¹⁵. У роботі наведено приклади з творчого добробку У. Шекспіра, П. Целана, Е. Єлінек, П. Модіано, А. Камю, Г. Ібсена та ін.

Метою створення «Кембриджського довідника з літератури та психоаналізу» (2022)¹⁶ є пояснення зв'язку між літературою та психоаналізом. Як вказують автори-упорядники цього видання, «книга є ресурсом ХХІ ст. для визначення та аналізу психоаналітичних аспектів людської творчості в сучасному суспільстві». Есе містять критичні погляди на обраних канонічних авторів, таких як У. Шекспір, Дж. Остін, В. Вульф, Т. Моррісон та Дж. Болдуїн.

Значний внесок у психоаналітичні літературознавчі студії зробили німецькомовні вчені. Дисертаційне дослідження Д. Лангера «Фрейд і «віршотворець» (1992)¹⁷ не є черговою розробкою на тему «Психоаналіз та літературознавство»: автор досліджує психоаналітичну теорію наукової творчості. Вчений доводить, що цитати поетів для Фрейда стають не лише ілюстраціями, а й допоміжним матеріалом, іноді навіть допоміжними засобами для психоаналітичних прозрінь. Цей факт також порушує спільне питання про співвідношення літературної та наукової творчості.

¹⁴ Richter, D. H. *A Companion to Literary Theory*. Newark: Wiley, 2018. 496 p.

¹⁵ Sandbæk L. The relationship between literature and psychoanalysis: reflections on object relations theory, researcher's subjectivity, and transference in psychoanalytic literary criticism. *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 2021. Vol. 44. No. 1-2. P. 27-37. DOI: 10.1080/01062301.2022.2047490

¹⁶ *The Cambridge companion to literature and psychoanalysis* / edited by Vera J. Camden, Kent State University, Cambridge, United Kingdom; New York, NY : Cambridge University Press, 2022. 300 p.

¹⁷ Langer, D. *Freud und «der Dichter»*. Frankfurt am Main; New York: P. Lang, 1992. 208 S.

В. Шенау та Дж. Пфайффер у своєму «Вступі до психоаналітичного літературознавства» (2003)¹⁸ наголошують на важливості психоаналізу для теорії літератури та представляють різні підходи, що стосуються фундаментальних питань психоаналітичного аналізу тексту, процесу літературної творчості, теорії рецепції та інтерпретації літературних творів.

Т. Анц – професор сучасної німецької літератури в Університеті Марбурга, створив документальну книгу (2006), яка містить рецепцію психоаналізу провідними представниками віденського модернізму: Германом Баром, Артуром Шніцлером, Гуго фон Гофмансталем та Карлом Краусом¹⁹. Дослідник стверджує: «Літературна історія ХХ століття не може бути адекватно зрозуміла без історії рецепції психоаналізу – так само, як психоаналіз не може бути адекватно зрозумілий без його взаємодії з літературою».

Р. Кремер аналізує перший роман Роберта Музіля «Сум'яття вихованця Терлеса» з використанням різних дискурсів соціології, психоаналізу та філософії. Саме за допомогою психоаналітичного підходу літературознавець доходить висновку про поступову втрату персонажем онтологічної визначеності та вторгнення у його життя «ірраціонального» світу, прихованого за лаштунками повсякденності²⁰.

Підвалини вивчення літератури з точки зору психоаналізу в Україні було закладено у підручнику Н. В. Зборовської²¹ в 2003 р. На основі різновекторної методології у ньому був започаткований сучасний вітчизняний психоаналітичний напрям досліджень літератури крізь призму національного та колонізованого суб'єктів. Тут було розглянуто становлення та розвиток класичного (фройдівського) психоаналізу як дослідження сфери підсвідомого, формування різних версій постфройдизму як нових тлумачень феномену неусвідомленого, а також вплив фройдизму та постфройдизму на модерністську мистецьку практику й авангардну літературну теорію ХХ ст. (сюрреалізм, нетрадиційну герменевтику, структуралізм, постструктуралізм, феміністичну літературну критику). Н. Зборовська простежила синтез психоаналізу з філософією та

¹⁸ Schönau, W., Pfeiffer J. Einführung in die psychoanalytische Literaturwissenschaft. Stuttgart: J. B. Metzler, 2003. 244 S.

¹⁹ Psychoanalyse in der literarischen Moderne. Eine Dokumentation: Band I: Einleitung und Wiener Moderne / Anz, T. (Herausgegeben von) / Pfohlmann, O. (Herausgegeben von). LiteraturWissenschaft.de, 2006. 305 S.

²⁰ Kroemer R. Ein endloser Knoten?: Robert Musils Verwirrungen des Zöglings Törless im Spiegel soziologischer, psychoanalytischer und philosophischer Diskurse. München: Fink, 2004. 223 S.

²¹ Зборовська Н. В. Психоаналіз і літературознавство: Посібник. К. : Академ-видавн., 2003. 392 с.

лінгвістикою на основі найновішого повороту гуманітарних наук до мови, а також з постструктуралістським критицизмом логоцентризму. У цьому підручнику проаналізовано вплив психоаналітичної парадигми на руйнування традиційної патріархальної культури та на моделювання нового культурного простору. Західна деконструкція класичних моделей культурного світу пов'язана з українським літературознавством: авторка подає зразки аналізу художніх творів з використанням структурного підходу й психоаналітичної інтерпретації.

Досвід Н. Зборовської став предметом вивчення та рецепції у посібниках В. О. Матеуша²² та кандидатській дисертації М. А. Томченка²³.

Психоаналітичні теорії було покладено в основу кількох українських дисертаційних робіт (наприклад, І. А. Жеребкіної, О. О. Кирилової, О. В. Бідюк, Н. В. Веселовської, М. О. Войни та ін.). У цих дослідженнях вивчалася як сучасна зарубіжна, так і вітчизняна література.

У дисертації І. А. Жеребкіної розвиток концепції суб'єкта в історії культури та філософії розглянутий на перетині постмодернізму, психоаналізу та гендерної теорії. Дослідниця доходить висновку, що головний здобуток психоаналізу для гендерної теорії суб'єкта в його обох відомих формах – класичній фрейдівській (З. Фройд, К. Хорні) і некласичній лаканівській (М. Клейн, Ж. Лакан) – полягає в заміні абстрактного суб'єкта пізнання гендерно-означенням суб'єктом психоаналізу, який формується у сімейних відносинах²⁴.

О. О. Кирилова у кандидатській дисертації проаналізувала роман Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта» через призму лаканівського психоаналізу²⁵. Дослідниця зазначила, що на прикладі феномену несвідомого, який традиційно асоціювався із жіночим у культурі й був зміщений на її периферію, психоаналіз репрезентує жіноче як один із центральних феноменів сучасної культури і впроваджує в теорію спеціальне поняття «жіночої суб'єктивності» (З. Фройд)²⁶.

²² Матеуш, В. О. Книга Ніли Зборовської і практика психоаналізу. Хмельницький : Вид-во Алли Цюпак, 2007. 39 с.; Матеуш, В. О. Психоаналіз, сновидіння, література: (критика, дослідження, роздуми, спогади). Хмельницький : Вид-во Алли Цюпак, 2007. 56 с.

²³ Томченко, М. А. Психоаналіз у науковій та художній творчості Ніли Зборовської : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Бердянський держ. пед. ун-т. Бердянськ, 2015. 18 с.

²⁴ Жеребкіна, І. А. Постмодернізм, психоаналіз і гендерна теорія: розвиток концепції суб'єкта: автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2002. С. 5–6.

²⁵ Кирилова, О. О. Стратегії переозначування суб'єкта (роман Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта» у перспективі лаканівського психоаналізу) : дис... канд. філос. наук: 17.00.01 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». К., 2005. 190 арк.

²⁶ Ibid. С. 14.

Психоаналіз мікрообразів художнього тексту на матеріалі творчості Ліни Костенко вивчала О. В. Бідюк²⁷. Авторка розробила оригінальний авторський метод аналізу літератури з застосуванням психоаналітичних підходів на мікрорівні віршів. Дослідниця виділяє та систематизує образи віршів Ліни Костенко, які проєктуються з індивідуального та колективного несвідомого авторки, подає їхню психоаналітичну інтерпретацію. Науковою новизною роботи О. Бідюк став аналіз сновідних мікрообразів у творчості поетеси. Дослідниця розкрила значення трансформаційних процесів у межах архетипних пар, а також запропонувала розподіл трансформацій мікрообразів на види залежно від особливостей вираження архетипів та їхнього утілення у тексті²⁸. У 2009 р. на основі цього дослідження було видано монографію²⁹.

Н. В. Веселовська частину своєї дисертації «Психологізм української драматургії ХХІ століття» присвятила аналізу драматичних творів у фрейдівській методології, з точки зору юнгівської аналітичної психології, лаканівської концепції, адлерівської індивідуальної психології та т. ін.³⁰. Так, наприклад, авторка розглядає монодраму «Дикий мед у Рік Чорного Півня» О. Миколайчука-Низовця та «Мільйон парашутиків» Неди Нежданої як «психоаналіз у психоаналізі». «Сюжетна реалізація цих творів є відображенням складної взаємодії художнього психологізму з постколоніальною теорією та міфологічною концепцією в умовах зміщеного, але окресленого хронотопу»³¹. У контексті архетипного аналізу Веселовська розглядає п'єси «Дикий мед у Рік Чорного Півня» О. Миколайчука-Низовця, «Коли повертається дощ» Неди Нежданої, «Електричка на Великдень» О. Ірванця. Архетип закладає поведінкові патерни, які відображаються в соціально-етичній сфері, тож постколоніальна критика дає змогу дешифрувати впливи, що відкладаються на рівні колективного несвідомого³².

Українські вчені у своїх дослідженнях на основі психоаналізу звертаються також до китайських письменників. Наприклад, М. О. Война у монографії здійснює психоаналітичну інтерпретацію прози Цан Сюе

²⁷ Бідюк, О. В. Психоаналіз мікрообразів художнього тексту (на матеріалі творчості Ліни Костенко) : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06 / Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2008. 212 с.

²⁸ Бідюк, О. В. Психоаналіз мікрообразів художнього тексту (на матеріалі творчості Ліни Костенко) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2009. С. 16–17.

²⁹ Бідюк, О. В. Психоаналіз мікрообразів художнього тексту (творчість Ліни Костенко) : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 188 с.

³⁰ Веселовська Н. В. Психологізм української драматургії ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Житомирський держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2016. С. 6–7.

³¹ Там само. С. 16.

³² Там само. С. 20.

на основі аналізу її психобіографії та соціально-культурних явищ Китаю другої половини ХХ ст. Вона обґрунтовує прояви впливу травматичних реалій доби «культурної революції» на життя та творчість письменниці. М. О. Война систематизувала цілий ряд інтерв'ю, спогадів авторки і досліджень її творчості різних років та витлумачує цілісну картину душевної драми в постмаїстському середовищі³³.

Ю. Б. Кузнецов вивчає творчість М. Коцюбинського на перетині двох міждисциплінарних векторів – класичного психоаналізу та когнітивної поетики. Дослідник започаткував таким чином новий підхід в літературознавстві на основі класичних психологотерапевтичних теорій³⁴. Автор вводить у простір сучасного вітчизняного літературознавства новий термін «художній психоаналіз». Монографія Кузнецова доводить, що психоаналітичні та когнітивні методологічні інструменти (когнітивна психологія та когнітивна психолінгвістика) у сукупності з традиційними і нетрадиційними методами дослідження художньої літератури можуть дати нове знання про класичні тексти Коцюбинського.

У посібнику Є. О. Щукіна, монографії та підручнику А. Печарського психоаналіз розглядається як один із основних напрямків сучасної філософії³⁵ та у зв'язку з художньою творчістю (на основі аналізу української класичної літератури)³⁶.

Якщо методології вивчення художньої літератури через призму класичного та посткласичного психоаналізу присвячено багато українських досліджень, то практика використання у літературознавчих роботах психодрами Я. Морено досить рідкісне явище: Л. С. Банах у кандидатській дисертації проаналізувала психодраму як сюжетотворчий композиційний принцип³⁷. У цій розвідці вперше у зарубіжному та

³³ Война, М. О. Художня проза Цань Сюе у дзеркалі психоаналізу : монографія / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К. : Київський університет, 2019. 214 с.

³⁴ Кузнецов, Ю. Б. Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз (елементи когнітивної поетики): монографія / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, НАПН України. К. : Либідь, 2018. 159 с.

³⁵ Щукін, Є. О. Основні напрямки сучасної філософії: феноменологія, психоаналіз, екзистенціалізм, герменевтика, структуралізм, постструктуралізм: навч. посіб. / Є. О. Щукін та ін.; Національний ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова. Миколаїв : НУК, 2009. 116 с.

³⁶ Печарський, А. Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ ст.: монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 466 с. Печарський, А. Психоаналіз і художня творчість (на матеріалі української класичної літератури) : навч. посіб. / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород : ТИМРАНИ, 2018. 303 с.

³⁷ Банах, Л. С. Психодрама як сюжетотворчий композиційний принцип в романах Маро Дука : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2011. 20 с. Банах, Л. С. Психодрама як сюжетотворчий композиційний принцип в романах Маро Дука : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2011. 212 арк.

вітчизняному літературознавстві було вивчено творчість сучасної грецької романістки Маро Дука. Головним аспектом дослідження став психоаналітичний аналіз та структурний підхід при визначенні своєрідності композиції романів, які побудовані за принципом психодрами. Композиційною домінантою романного доробку Дуки є психодраматична вистава, яка призначена для подолання протагоністами в процесі креативної діяльності їхніх страхів та комплексів Едіпа та Електри, котрі становлять проблемно-тематичний центр психодрами. Таким чином, Л. Банах ставить ще одне принципове та нове для літературознавства питання про жанрову гібридизацію – поєднання у сучасному романному жанрі рис класичного роману та психодрами (як психотерапевтичного методу).

Ми можемо зробити висновок, що психоаналітичні теорії на сьогоднішній день є дієвим інструментом літературознавчого аналізу художнього тексту. Між тим, варто зазначити, що парадигматичні стосунки літературознавства та психоаналізу не є сталими, вони перебувають у процесі постійного розвитку, у динамічному русі. С одного боку, зміщення ідей і концептів психоаналітичної парадигми до метафізики художнього тексту відбувається через те, що в структурованій системі поезики міститься діагностичне й терапевтичне самовизначення автора, наратора, прототипа, героя. У такий спосіб художня модель мислення випереджає психоаналітичну теорію та практику. Прикладом цього може стати твердження, що багато психоаналітичних термінів було запозичено з літературної творчості («Едіпів комплекс», «Тінь», «комплекс Електри», мазохізм тощо). З іншого боку, літературознавці останніх десятиліть залучають до свого аналізу все більше й більше різноманітних психоаналітичних теорій: не тільки вже традиційних для літературознавчих практик ідей З. Фрейда, К.-Г. Юнга, А. Адлера, але й концепції К. Хорні, Ж. Лакана, А. Фрейд, М. Клейн, Я. Морено та ін. Триває пошук нових можливостей для поглибленої інтерпретації авторських інтенцій у художньому творі, відбувається подальша трансформація міждисциплінарної методології аналізу біографії письменників, їхніх творів та читацького сприйняття й інтерпретації прочитаного.

Важливо також зазначити, що саме проза стала об'єктом дослідження художніх творів у роботах західних та вітчизняних літературознавців, працюючих у парадигмі «література – психоаналіз». Ми зафіксували тільки поодинокі звернення до аналізу віршів (Х. С. Махруф інтерпретує поему У. Вітмена «Сплячі»; Дж. Темблінг – творчість У. Блейка; О. В. Бідюк – Ліни Костенко; А. Печарський – вірші Лесі Українки) Але ще рідше дослідники звертаються до драматургії (у статті Х. С. Махруфа вивчаються п'єси А. Міллера; у Л. Сандбек – твір Г. Ібсена «Дика качка»;

у дисертаційному дослідженні Н. Веселовської – кілька п'єс сучасної української літератури). Цікаву думку з цього приводу наводить у своєму підручнику український професор Андрій Печарський: «Проза стала об'єктом дослідження психоаналітичної парадигми, оскільки, на відміну від поезії чи драматургії, є більш безпосередньою до аналітичного сприйняття «у розумінні мови, котра має на увазі або тільки практичні цілі, або служіння виразом науки» (О. Потебня)»³⁸.

Таким чином, наша спроба застосувати інструментарій психоаналітичного аналізу до сучасної німецької драматургії є однією з перших у літературознавстві. Додатковим завданням цього дослідження стало інтертекстуальне зіставлення творів німецькомовних драматургів-сучасників на підґрунті психоаналітичних та інших сучасних широківідомих психотерапевтичних концепцій.

2. Відторгнення Батьківщини і втрата самого себе у творах Н.-М. Штокманна та його сучасників

У драмі Н.-М. Штокманна розповідається про відомого 30-річного берлінського драматурга (ім'я його не названо), який перебуває у творчій кризі. Художники та режисери-постановники вимагають від нього створення нового твору до чергового ювілею падіння Берлінської стіни. Молода людина була ще дитиною, коли відбувалася ця історична подія. Вона не лише не зафіксувалася в його пам'яті, а й сприймається ним як національне свято, значення якого політиками надто перебільшено.

Щоб створити оригінальний драматургічний твір, наратор вирішує поїхати до свого батька на малу батьківщину – крихітний острів Фер у Північному морі, та розпитати його про те, як переживали мешканці віддаленої від материкової частини Німеччини території процес возз'єднання заходу та сходу країни. Поїздка в гості до батька цього разу (як в принципі і раніше) не принесла молодій людині великого задоволення: близького контакту між рідними давно не існувало. Батько теж був розчарований сином: відомий берлінський драматург не тільки пише про те, що його не цікавить і не хвилює, але й поводить ся вкрай егоїстично. Жодної ексклюзивної інформації від батька молода людина не змогла отримати, а розповідати про хворобу і смерть своєї дружини, його матері (що саме прийшлося на період возз'єднання Німеччини), батько навідріз відмовився. Герой повертається до Берліна, де впадає у повний відчай від свого творчого безсилля. Незабаром він отримує листа від батька, в якому той просить його повернутися і вислухати, нарешті, трагічну сімейну історію. Після створення своєї оригінальної

³⁸ Печарський, А. Психоаналіз і художня творчість (на матеріалі української класичної літератури)... С. 11.

п'єси за мотивами табуйованої родинної ситуації наратор відмовляється зовсім писати на тему, до якої він байдужий. Він відкриває у собі щось нове: намагається переосмислити свій негативний життєвий досвід, шукає натхнення у своїй душі.

«Faserland» – дебютний роман швейцарського письменника Крістіана Крахта, опублікований в 1995 р. видавництвом Kiepenheuer & Witsch. Спочатку досить насторожено прийнятий критиками, роман став одним із найвідоміших німецькомовних літературних текстів 1990-х рр. Твір існує також як п'єса. 14 квітня 2012 р. відбулася прем'єра театралізованої версії роману у театрі Ганновера.

Роман розповідає про подорож молодого чоловіка років тридцяти до двадцяти із Зільта до Цюриха. Безіменний оповідач від першої особи – син багатого батька, який їде поїздом і летить літаком з півночі на південь через всю Німеччину (Гамбург, Франкфурт, Гейдельберг, Мюнхен і Меєрсбург) і далі до Швейцарії. При цьому він є скоріше глядачем і співучасником, ніж активним учасником подій, що описуються. У кожному з німецьких міст герой надмірно вживає алкоголь, наркотики та відвідує секс-вечірки. Оповідач спостерігає за занепадом свого покоління, найяскравішим прикладом якого стає історія багатого друга дитинства, який влаштував розкішну вечірку на віллі своїх батьків на Боденському озері, а згодом покінчив життя самогубством. Однолітки наратора не бачать сенсу свого існування, справжні людські почуття та стосунки їм замінила гонитва за брендовими речами та аксесуарами. У той же час головний герой розмірковує про свої власні дитячі спогади і фіксує свою особисту деградацію.

Багато літературних критиків сприйняли роман як нахабну провокацію. Театральний критик Мартін Хальтер, наприклад, зазначав у цюрихському «Tages-Anzeiger»: «Там пише огидно зарозумілий сноб, який вважає свій дендизм «духу часу» літературою, а свої банальні дорожні нотатки – нещадно гострими спостереженнями»³⁹. З іншого боку, Райнхард Вільчек вже з 2003 р. судив: «Оповідач Крахта показує перспективу, яка послідовно описує з уявного світу сьогоднішню молодь та повсякденну культуру. Це лейтмотиви спрощеного емпіричного суспільства, з якими ми стикаємося тут: відпустка, вживання алкоголю, витрачання грошей, політична незацікавленість, меланхолія та втома від роздумів»⁴⁰.

³⁹ Halter M. «Faserland». *Tages-Anzeiger*. Zürich. 29. April 1995.

⁴⁰ Wilczek R. Faszinierende Schullektüre im Spannungsfeld von Tradition, Adaption und Transformation. Ein praxisorientierter Lösungsvorschlag zur Beilegung des ungelösten Kanonkonflikts in Deutschland. Bekes P., Wilczek R. (Hrsg.) *Literatur im Unterricht. Texte der Moderne und Postmoderne in der Schule*. Heft 3/2003. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2004. S. 218.

У п'єсі Штокманна головний герой постійно відчуває нудьгу, спустошеність, безглуздість своєї творчої праці. Так він описує типове проведення часу в Берліні: «Напиваюся. Скидаю одяг. Намагаюся заснути. Вдягаюсь. Намагаюся працювати. Напиваюся. Ховаю обличчя в долонях, плачу. Сподіваюся, що колись це скінчиться. Жеру. Вранці прокидаюся на плитці шоколаду, що розтанула. Треба струснутися, взяти себе в руки»⁴¹. Драматург займається прокрастинацією, від постійного зловживання спиртним він не може спати, його мучать кошмари та галюцинації.

Герой перебуває у творчому застої, він не отримує задоволення від роботи, все здається йому безглуздим: «Я вугром ковзаю по всьому світові, мені всюди нудно. Я – автор свого покоління. І мені не під силу вилізти зі власної шкіри. Вона прилипла намертво. Я сам собі противний. Увесь час я повинен щось говорити. І я говорю. А мені не хочеться. Мені більше нічого сказати. Я хочу сказати лише одне: мені більше нічого сказати цьому світу. Я вимучую варіації на теми, які всім відомі та зміні не підлягають»⁴².

Головне світосприйняття оповідача «Faserland» – втома від суспільства, від себе, від людей, які його оточують. Роман Крахта веде читача у світ, що складається в основному із брендкових етикеток. У цьому світі герой розрізняє «правильний» та «неправильний» одяг, відповідно реагує на тих, хто його носить. Для нього важливий лише гарний зовнішній вигляд – ідентичність та індивідуальність лише імітуються в його уявленні як замітники брендкових товарів, а люди займають своє місце лише як споживачі. У сучасному світі симулякрів окрема людина з її особливостями, сильними і слабкими сторонами не сприймається адекватно, вона послідовно і боязко уникає погляду на власне внутрішнє «я».

Оповідач від першої особи копіює висококласний традиційний «британський спосіб життя»: у стилі англійського «вищого класу» він закінчив німецьку ексклюзивну школу-інтернат «Замок Салем» (Schule Schloss Salem) і не збирається працювати. Намір насолоджуватися життям гедоністичним чином та присвятити його красі та естетичній насолоді проходить через увесь роман. Водночас життя нероби не тільки неестетичне, а й аморальне. Протагоніст регулярно зневажає закони та правила поведінки: палить у літаку, водить машину напідпитку, краде у найближчих друзів (у тому числі автівку «Порше»), підпалює багаття на трасі, приходиться п'яним на іспит на атестат зрілості.

⁴¹ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... S. 24.

⁴² Там само. S. 26.

Критик Г. Дієз передає здивовану читачьку реакцію на перше знайомство з романом у 1995 р.: «У «Фасерланді» Крахт розповідає про кінець світу ще до того, як так званий мейнстрім визнав існування цього світу, не кажучи вже про те, що він уже закінчився. Мистецтво Крахта полягає в тому, щоб поєднувати актуальність своєї розповіді з почуттям екзистенційної занедбаності»⁴³. Головний герой роману подорожує Німеччиною або, як він сам каже, «прощається з цією потворною країною, населеною потворними і дурними людьми»⁴⁴.

Не відчуває добрих почуттів до своєї малої батьківщини і герой п'єси Штокманна. Поїздка додому, до батька, його дуже дратує. Ключовими словами та висловлюваннями при описі поромної переправи – єдиного способу потрапити з материкової частини країни на острів – стають «похмурість», «нудьга», «дохнути від нудьги», «огида до життя» та ін. Естет, драматург із Берліна з ідеальною німецькою вимовою глибоко зневажає своїх родичів і сусідів батька, вважає їх всіх «нікчемними», а острів – «брудним болотом, де роблять пальне для подолання бога людиною... і більше нічого»⁴⁵. Герой уявляє себе аристократом, «людиною вищого ґатунку» – родичі ставляться до нього неприязно, з нерозумінням і недовірою, а він найбільше за все боїться повсякденності, яку вони символізують: «Я піднесений настільки, що будь-яка велич порівняно зі мною мізерна. Я залишив цих нещасних далеко позаду. <...> Я найчистіше пізнання, облагороджене поезією»⁴⁶.

Обидва герої – і у Штокманна, і у Крахта – зрікаються своєї батьківщини, яка пов'язана, передусім, з образом батька (у Крахта це закріплено і, таким чином, посилено також самою назвою). Молоді люди зізнаються в тому, що рідна земля їм більше не потрібна, не може бути корисною, їм «нема для чого сюди повертатися», вони зневажають її мешканців. Назва п'єси Штокманна «Корабель не прийде» має на увазі фінальні інтенції героя – він залишає острів свого дитинства назавжди, його останній корабель пішов незворотно.

Таке ставлення до батьківщини тісно пов'язане з рівнем поваги сина до батька, з проблемами виховання, з психоемоційною складовою характеру героя, з особливостями сформованої в ранньому дитинстві «базової довіри до світу», у процесі становлення якої велику роль відіграє батько. Причини психологічних проблем нараторів обох художніх творів можна пояснити за допомогою психоаналітичних концепцій.

⁴³ Diez G. Christian Kracht: Faserland. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 17. März 2002.

⁴⁴ Kracht C. Faserland... S. 18.

⁴⁵ Там само. S. 5.

⁴⁶ Там само. S. 6.

Значимість постаті та образу Батька простежується у всіх релігіях та культурах. У своїх ранніх роботах «Его та Ід» і «Тлумачення сновидінь» З. Фройд наголошував на пригнічуючих, карних аспектах репрезентації батька, на концепції «едіпального» батька.

У психоаналітичній літературі було описано такі терміни, як «символічний», «мертвий батько» (З. Фройд), «ідеалізований батько» (Г. Росолато), «вбитий батько» (Дж. Хассон). Треба відзначити, що терміни «мертвий батько» і «вбитий батько» мають метафоричне і символічне значення: вони застосовуються для опису недоліків батьківської функції у батька, коли предок не стільки дбає про своє потомство, скільки карає і переслідує його.

Але всі психоаналітики-теоретики говорять, перш за все, про метафоричність вислову «вбивство батька», оскільки психоаналітичні клінічні дослідження також показали, що виключення реального батька з життя дитини веде до численних психічних порушень – психозів, перверсій, насильства над оточуючими. В психологічних дослідженнях яскравим прикладом, який підтверджує цю ідею на емпіричному рівні, став експеримент, проведений О. Каліною та А. Холмогоровою. Він показав, що батьківський образ може впливати на емоційне благополуччя та на формування статевої ідентичності підлітків і є особливо значущим у ситуації відсутнього в сім'ї батька⁴⁷.

Наведені психоаналітичні тези ілюструються ситуацією з роману Крахта. «Земля батьків» постає в «Faserland» як земля, де батьки рідко фізично перебувають поряд зі своїми дітьми. Оповідача від першої особи та його «друзів» поєднує те, що вони пройшли обов'язкове шкільне навчання в ізолюваному інтернаті та були розлучені з батьками. У сьогоденні наратора батько має центральне значення лише як постачальник матеріальних ресурсів, якими живе покоління спадкоємців. Жодної душевної прихильності між батьками та дітьми у романі не продемонстровано.

Більш того, по Крахту, стиль взаємин батька з сином в ранньому дитинстві міг закласти підсвідоме прагнення суїцидальної поведінки. Так, персонаж розповідає про те, як батько давав йому керувати автівкою, сидячи на задньому сидінні, й сам підкреслює суїцидальний характер цієї дії (терміни «потяг до смерті», «інстинкт смерті», або «танатос», були введені в науковий обіг З. Фройдом).

Разом з тим, слід звернути увагу, що спогади про раннє дитинство, про роль у ньому батька в крахтівській оповіді уривчасті та

⁴⁷ Gulina M. A. Hypostases and Transformations of the Concept of the Father in Psychoanalysis. *Counseling Psychology and Psychotherapy*. 2018. Vol. 26, no. 1. P. 130–131, doi: 10.17759/cpp.2018260109

фрагментарні. Тому неможна зробити однозначний висновок про руйнуючий вплив на психіку дитини саме (або лише) батьківського виховання. Але по ходу розповіді наратор знову і знову звертається до минулого, зв'язок якого із сьогоденням незрозумілий, що змушує задуматися, чому оповідач інкримінує себе, мабуть, не усвідомлюючи цього. Наприклад, невідомо, чим закінчився епізод, коли син напідпитку прийшов складати іспит на атестат зрілості й потім був змушений залишити елітну школу (бо «запобіжник був повний»), і як його батько відреагував на подібну зухвалу та девіантну поведінку.

Звертаючись знову до досліджень знаменитих психоаналітиків, зауважимо, що, за спостереженнями Д. Віннікота, підліткові провокації (крадіжки, поведінкові порушення) стають перевіркою надійності батьківського контролю та нагляду, які все ще є затребуваними. Однак, як правило, оповідач у «Faserland» ігнорує мотиви та наслідки неадекватної поведінки у своїх уривчастих спогадах, тому чимало інформації про дитинство героя та стосунки з батьком для читача залишається за лаштунками.

Фінал роману / п'єси Крахта неоднозначний: читач / глядач сам вирішує, чи слід інтерпретувати нічну подорож головного героя озером як підготовку до самогубства. У будь-якому випадку майбутнього у наратора немає: сексуальна енергія (лібідо) у оповідача повністю пригнічена. Навіть його боязка спроба в Меєрсбурзі поцілувати свою подругу дитинства із Салема Карін зазнає невдачі. Та й сам герой біжить від дівчини: на її запрошення ще раз зустрітися на наступний день він дає собі тверду відповідь – ніколи більше. Щоразу, коли персонаж отримує можливість залишитися наодинці з жінкою, він або блює, або випорожнюється, або перебуває в стані сильного наркотичного сп'яніння, тому не може зайнятися сексом. Оповідач від першої особи уявляє, що у нього є діти від відомої італійської актриси та моделі Ізабелли Росселліні. Крім цієї фантазії, ми нічого не дізнаємося про те, як чоловік бачить своє особисте та сімейне майбутнє.

У п'єсі Штокманна, як за Фройдом, вся сексуальна енергія головного героя сублімується у творчість: молодий драматург жодного разу не згадує про особисте життя, про романтичні побачення з дівчиною, не будує планів на майбутнє. Він задовольняє свій статевий потяг шляхом збудження власних геніталій⁴⁸.

Героя дратує батько і будь-яка ситуація, в якій він хоч у чомусь може бути від нього залежним (навіть якщо це тільки розповідь про історичні події, особистих вражень про які герою через вік явно бракує). «Але як він мене *бісить* (виділено автором. – Н. Ю.). Бісить страшенно.

⁴⁸ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... S. 31.

Я думав, це пройде, коли стану старшим – але я і 35 секунд з ним не витримую»⁴⁹. Це пов'язано з тим, що батько, на думку сина, залишився на нижньому рівні за соціальними сходами, а він зміг піднятися, злетіти – став модним столичним драматургом.

Ця ситуація має знамениту фрейдівську інтерпретацію, яку наводять біографи практично у кожній біографічній статті чи лекції про родоначальника психоаналізу. Особистий досвід нескінченної боротьби знаменитого психоаналітика зі своїм батьком став поштовхом до тієї теорії, яку він створив. Крім того, протистояння Фрейда з його батьком, критика батьківської «релігії» не є його особистим рішенням: уявлення про мораль у культурі Заходу було побудовано на патріархальному укладі, тому образ батька-переможця закріпився у підсвідомості сина. У книзі «Батько» Л. Зойя описує епізод із життя Фрейда, який назавжди змінив особистість останнього: з його батька Якоба перехожий зняв нову хутряну шапку і кинув у багнюку, у відповідь батько Фрейда покірно зійшов з тротуару і підібрав шапку»⁵⁰. Маленький Зигмунд чекав від свого батька героїзму, бо до цієї ситуації він був для нього авторитетом. Але після «принизливої» з точки зору сина події Якоб перестав бути образом сили, тим, кого варто наслідувати. Те, що сталося, визначило майбутнє Фрейда: конфлікти з власним батьком та їхній самоаналіз стимулювали розвиток нової психотерапевтичної теорії.

З погляду фрейдизму, дитина вимагає від батька любові, доброти і справедливості до себе, проте, у зовнішньому світі з іншими людьми чекає на прояви сили, навіть якщо вчинки батька будуть несправедливими. «Парадокс батька» полягає в тому, що він – зразок рішучості, наполегливості та одночасно любові до свого сина. В принципі, очікування сина від батька досить суперечливі.

Герой п'єси Штокманна, за Фрейдом, перестав поважати свого батька з того часу, як «став птахом високого польоту», тому що живе і працює в Берліні. «А він залишився лише старим водієм з ломотою в суглобах, дірками в зубах і гордістю за сина»⁵¹. «Я дивлюся на батька і думаю: «Як же неймовірно, надзвичайно мене бісить те, що мій шлях до зростання – це ти»⁵², – цей вислів стає лейтмотивом штокманнівської історії.

Деякі інші переживання – фізична та символічна втеча від батька та його батьківщини – отримали розвиток у п'єсі А. Остермайєра «Мова батька»⁵³. Вже у заголовок монодрами автор виносить актуальну

⁴⁹ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... С. 9.

⁵⁰ The Father. Historical, Psychological and Cultural Perspectives. By Luigi Zoja. 2nd Edition. London : Routledge, 2018. 346 S.

⁵¹ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... S. 21–22.

⁵² Там само. С. 7.

⁵³ Ostermaier A. Vatersprache. Suhrkamp, 2003. 58 S.

сучасну проблему батька і сина. Зав'язкою стає отримання наратором повідомлення від адвоката про те, що його батько помер у Німеччині та заповів йому квартиру. Ми розуміємо, що хлопець прилетів отримати спадок не з іншого німецького міста, а з іншої країни (у своєму монолозі він кілька разів говорить про те, що йому потрібно забронювати квиток на літак, щоб полетіти назад). Важливо також відзначити, що мати героя в п'єсі Остермайєра, про яку згадується лише один раз, громадянка іншої країни, і саме її мовою вважає за потрібне говорити син. У тексті виникає важлива смислова суперечність: «рідна мова» – німецькою: «Muttersprache», тобто: «мова матері», а «мова батька», який незрими імпulсами пов'язує героя з Німеччиною, батьківською батьківщиною, названа у п'єсі «Vatersprache».

Дія монодрами відбувається у порожній квартирі батька героя, яка здається йому неймовірно чужою, оскільки він цього чоловіка ніколи не бачив. У оселі немає нічого, крім замкненої шафи, в якій зберігаються якісь батьківські документи та особисті речі. Молода людина хоче згадати хоча б щось, пов'язане з його пращуром, але їй це не вдається. Тому син вступає з батьком в уявний діалог, виконуючи одночасно обидві ролі – за себе та за нього, намагаючись зрозуміти, ким був його батько, яким було його ставлення до життя і чому він покинув сина.

Конфліктна ситуація представлена вже в першій фразі: «це було марно»⁵⁴. Син усвідомлює, що йому не треба було приїжджати сюди, оскільки батько йому чужий. Він дорікає чоловікові, що той не навчив його жити, любити, зізнаватись у своїх почуттях, не був поруч у скрутні моменти життя, не допомагав порадою. Особистий конфлікт переростає у конфлікт сина та батьківщини. Хлопець розуміє, що у нього алергія на пилюку в батьківській квартирі, більше того, у нього алергія на німецькі липи, про яку він навіть не підозрював: перебування в оселі батька та в його країні викликає у героя фізичне відторгнення, психосоматику.

Не лише квартира, а й сама німецька мова разом із її приналежністю до німецької нації стає для героя чужою спадщиною. Він хоче відмовитися від неї, але не може цього зробити. Спадщина стає для нього прокляттям. Постійно повторюючи питання: «що я маю зробити з цією квартирою», син ніби намагається визначити і своє місце в житті, свою причетність до історії батька та його / своєї батьківщини.

Уявне зіткнення батька з сином переростає у конфлікт героя із самим собою: криза ідентичності, крім свого національного, а також соціального забарвлення, виявляється у неможливості визначити свою особистісну унікальність. Герой каже: «я прийшов щоб забути чого я

⁵⁴ Ostermaier A. *Vatersprache*. Suhrkamp, 2003. S. 4.

ніколи не знав що у моєї історії є місце з якого все почалося»⁵⁵ (звернемо увагу, що в цьому експресіоністському тексті немає розділових знаків). Він взагалі починає сумніватися в існуванні батька, отже, в існуванні своєї країни: можливо, «це давно тільки слово а то що воно означає сховалося за світами»⁵⁶.

Ранні дитячі спогади сина пов'язані з грою – і у фіналі п'єси він пропонує батькові повернутися в дитинство, пограти з дитиною в хованки та постаратися знайти її. Своє покоління він називає таким, що однозначно прогало: адже покоління батьків взагалі не включило їх у свою гру. Конфлікт батьків та дітей у п'єсі залишається невирішеним. Син, не зумівши розібратися в тому, ким був його батько, пропонує тепер пращурю знайти його. Таким чином відбувається зміна ролей. Син відмовляється від свого минулого, від свого батька, та й батько його не знаходить.

У фіналі син вимовляє слово «холодно», яке символізує безнадійність. Батько, що ніколи не дарував синові велосипед, ніколи не запускав з ним повітряного змія і не розповідав йому про Зіґфріда та Нібелунгів, зруйнував зв'язок свого сина з минулим, з історією своєї країни. Син – людина без батька та без батьківщини, без інтересів та перспектив. Не випадково через всю п'єсу проходить мотив холоду, дощу, страху та порожнечі. Так і не відкривши батьківську шафу, син залишається без відповідей на поставлені питання, він так і не пізнає сенс свого існування. Персональна, поколінська та національна самоідентифікації стають для нього неможливими.

Ще однією важливою тезою у питанні впливу батька на майбутнє дитини в психоаналітичних теоріях стає зв'язок відсутності батька в житті сина з раннього дитинства з подальшою агресивною, асоціальною поведінкою підлітка, юнака, скоєними ним злочинами та вбивствами.

Психоаналітик Олександр Мічерліх описав такі форми депривації, як позбавлення батька чи втрату батька дитиною. Наслідком цього можуть бути психічні та психосоматичні розлади, самоушкоджуюча поведінка, розлади відносин з оточуючими, соціальні аномалії, навіть до злочинності, нездатність виконувати свої обов'язки, когнітивний дефіцит та проблеми психосексуальної ідентичності⁵⁷.

У цьому плані показовою, на наш погляд, є п'єса К. Шлендер «Вермут»⁵⁸. Аналізу девіантної поведінки підлітків, які виростили в неповних або прийомних родинах, глибокої психологічної травми, яку

⁵⁵ Ostermaier A. *Vatersprache*. Suhrkamp, 2003. S. 19.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Mitscherlich A. *Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft: Ideen zur Sozialpsychologie*. Beltz Taschenbuch / Psychologie, 2003. 420 S.

⁵⁸ Schlender K. *Wermut*. Eine Moritat nach einem authentischen Fall. Henschel Schauspiel, 2005. URL: www.henschel-theater.de (дата звернення: 15.02.2024).

в ранньому дитинстві завдала їхній психіці відсутність батька або його агресивне ставлення до сина чи інших дітей у сім'ї (на основі цієї п'єси), присвячена наша робота «Насильство у молодіжному середовищі як соціально-психологічний феномен (на матеріалі німецькомовної драматургії 2010-х років)»⁵⁹.

Коротко підсумуємо, що сини марно намагаються знайти у собі риси своїх батьків, адже вони не пам'ятають їхніх облич. Так покоління дітей стикається ще і з проблемою самоідентифікації. Воно або не знає батьків, або прагне відмовитися від них, тому що не бачить з їхнього боку любові, турботи, зразка для наслідування. Внаслідок байдужості та насильства дорослих діти замикаються в собі, залишаються наодинці зі своїми страхами та проблемами. Байдужість батьків породжує ненависть синів. Підлітки мстяться всьому старшому поколінню, своїм батькам, які покинули їх і зруйнували їхні молоді життя. Вбивство Тома Кіфера у п'єсі Шлендер не вирішує проблему протистояння батьків і синів: вчинивши насильство, підлітки лише уподібнилися чоловікам і посилили свої проблеми. Саме чоловіки є носіями агресії та жорстокості, яку потім успадковують їхні діти. Такі висновки зробили психіатри перед оголошенням судового вироку за цією кримінальною справою⁶⁰. І спиралися вони у цьому випадку здебільшого на психоаналітичні теорії.

Таким чином, ми можемо дійти висновку, що звертаючись при аналізі сучасних німецькомовних творів до психоаналітичних концепцій, ми отримуємо можливість глибше та різнобічніше інтерпретувати поведінку безіменних головних героїв-нараторів п'єс Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде» та А. Остермайера «Мова батька», роману та п'єси К. Крахта «Faserland». Безумовно, соціум, зовнішні обставини принципово впливають на формування особистості та Я-концепції дитини. Водночас криза ідентичності особистості, як переконливо демонструють автори проаналізованих творів, не в останню чергу ґрунтується на стосунках синів та їхніх батьків, на стилі їхньої комунікації з раннього дитинства, психологічних травмах, сімейних трагедіях тощо. На жаль, постмодерністський простір, у координатах якого рухаються головні герої-сини проаналізованих нами творів, виявляється ворожим до особистості, провокує невдачі, життєву катастрофу та активує потяг до самогубства.

⁵⁹ Yuhan N. Violence in Youth Environment as a Sociopsychological Phenomenon (Based on German-Language Dramaturgy of the 2010s) / Насильство у молодіжному середовищі як соціально-психологічний феномен (на матеріалі німецькомовної драматургії 2010-х років). *Science, Technology and Innovation in the Modern World : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 585-591. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-364-4-23>

⁶⁰ Там само. P. 588-589.

3. Психоаналітична та психодраматична сюжетна основа п'єси Штокманна «Корабель не прийде»

Як відомо, психічні розлади, спричинені придушенням потягів (насамперед сексуального, статевого потягу), З. Фройд зібрав в одну групу і назвав нервовими хворобами, або невротизмом.

У п'єсі Штокманна «Корабель не прийде» у головного героя ми спостерігаємо всі ознаки такого стану: він не може вибудувати режим дня, нормально спати і харчуватися (ми бачимо такі розлади харчової поведінки, як нервова булімія і психогенне переїдання): «Напади ненажерливості сильніші, і я заковтую її [їжу. – Н. Ю.], сподіваючись, що на ранок совість мучитиме мене не так сильно. У сауні соромлюся свого живота. Від читання мене нудить дедалі більше. Навіть від власної писанини мене хилить у сон. Весь опухлий і п'яний в мотлох, о пів на четверту я сиджу перед телевізором і боюся ночі, що наступає»⁶¹. Герой перебуває в стані алкогольного сп'яніння і безсоння досить довго, і в нього починається параноя: наратор пропонує продавцеві, який робить сендвічі, заплатити вдвічі більше за його роботу, бо він йому не довіряє і хоче переконатися, що не буде отруєний⁶².

Спочатку читач / глядач не до кінця розуміє причини такого психічного стану героя. У першій частині драми наратор виправдовує свій специфічний, «богемний» спосіб життя принципами капіталізму, соціальними проблемами суспільства, жорсткою конкурентною боротьбою в театральному середовищі. Він виходець із бідної сім'ї, батько не зміг забезпечити його безхмарне матеріальне майбутнє, молодому драматургу довелося всього домогатися самому. Театральне середовище ламає кар'єри й долі: художні керівники й театральні режисери вимагають від драматурга не тільки оригінальності сюжету, а й «пафос, пафос і знову пафос. Зростання, зростання і ще раз зростання». Вони невпинно підвищують вимоги: «напишіть же що-небудь масштабне»; «давайте швидше, женіть великі теми, ростіть. Камерність усе отруїть»⁶³. У гонитві за матеріальним благополуччям, за місцем під сонцем у пафосному й бездушному театральному середовищі Берліна, герой загубив себе і ... безмежно втомився.

«Із хмар на мене втупилася тисяча очей, і всі без повік.

Вони сіпаються, зніці в них розширюються, і раптом гучним голосом вони репетують: Значимість! Значимість! Значимість!

А я відповідаю:

Я втомився»⁶⁴.

⁶¹ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... S. 24.

⁶² Там само. S. 26–27.

⁶³ Там само. S. 7.

⁶⁴ Там само. S. 8.

У цьому плані вельми показовими є діалоги батька й сина про ставлення юнака до світу, до своєї творчості, до оточуючих людей, дідуса й бабусі (яких він у дитинстві безмежно любив, а тепер уже рік забуває провідати в тому самому Берліні), до історії, до особистої та історичної пам'яті. Драматург намагається створювати п'єси на такі теми, які його не цікавлять – він просто використовує їх для отримання гарного гонорару. До такої ж теми належить і тема падіння Берлінського муру. Молодий чоловік для просування своєї кар'єри хоче використати особисті та глибоко трагічні особисті переживання.

Наскільки батько завжди пишається своїм сином і живе тільки заради нього («Тільки-но ти помітиш, що більше не потрібен своєму синові, ось тоді можеш розпускатися»⁶⁵), настільки він і розчарований його егоїзмом, боягузтвом та відсутністю глибоких справжніх почуттів і співчуття до інших людей. У цьому відношенні показовим є такий діалог:

«Я пишу про щось, що мене особисто взагалі не хвилює. І... не бачу в цьому нічого поганого. Так чинять усі, хто по роботі має справу з подібними подіями. Художники, журналісти. Ми ж повинні. Що обіцяє більше грошей і визнання, ніж теми, які по-справжньому хвилюють людей?

– А чому б тобі не писати про речі, які тебе по-справжньому цікавлять?

– Я не можу собі цього дозволити. Вони хочуть саме про це.

– Але в інших же якось виходило...»⁶⁶.

Водночас у думки героя про гроші, славу, власну велич, у постійні внутрішні торги зі своєю совістю владно вторгається несвідоме у вигляді сновидінь.

Як відомо, несвідоме в психоаналітичній теорії особистості Фрейда являє собою сукупність психічних процесів і явищ, які не входять до сфери свідомості суб'єкта, тобто щодо яких відсутній контроль свідомості. На думку теоретика, несвідоме продовжує впливати на нашу поведінку, і часто в підсвідомість ідуть пригнічені або витіснені бажання, спогади, негативний життєвий досвід⁶⁷.

Ключовим для сюжету та характеристики наратора п'єси «Корабель не прийде» стає його сон: «Мені страшно до смерті: уві сні я бачу матір, яка сама себе запитує: «Світу нічого більше тобі дати, чи тобі вже нічого не потрібно?» Але ж я зміг надовго змусити її замовкнути

⁶⁵ Stockmann, N.-M. *Das Schiff kommt nicht...* S. 9.

⁶⁶ Там само. S. 14.

⁶⁷ Jay, M. E. «Sigmund Freud». *Encyclopedia Britannica*, 13 Feb. 2024. <https://www.britannica.com/biography/Sigmund-Freud>. Accessed 20 February 2024.

(в обох випадках підкреслено нами. – Н. Ю.)»⁶⁸. Згідно з класичною працею З. Фрейда «Тлумачення сновидінь», у снах приховані витіснені психікою в несвідоме бажання і переживання людини, які під час неспання піддаються «цензурі» Я і Суперего. Це можуть бути пригнічені почуття та емоції (найчастіше негативні й руйнівні для індивіда), глибокі психологічні травми.

Показова реакція героя на те, що сталося, – на матір, яка з'явилася у сновидінні: «Все тепер у бруді й плямах. У моєму світі не залишилося нічого недоторканного»⁶⁹. Таким чином, наратор у душі розуміє, про що йдеться, ідентифікує те, що до цього моменту було таємним, табуйованим, давно і глибоко запечатаним у темних глибинах підсвідомості.

Після цього сну сюжет розгортається стрімко, і багато деталей та інтенцій набувають іншого сенсу. Наприклад, читач починає звертати увагу на зроблені раніше натяки батька з приводу хвороби своєї дружини, на фігури замовчування про родинне минуле, відсутність згадок сином своєї матері – і намагається дешифрувати ці «знаки». Батько надсилає синові листа до Берліна, в якому він просить його повернутися на острів Фер і почути повну історію про важку хворобу Альцгеймера, повільне вмирання і смерть дружини та матері. Родичі зустрічаються на цвинтарі, і син записує на диктофон табуйовану родинну історію, що сталася якраз у 1989 р. під час падіння Берлінської стіни. Таким чином, син, здавалося б, отримав від батька саме те, до чого прагнув, – слухає ексклюзивну історію про значну історичну подію, яка була пропущена через побут і особистий досвід. Це мало б привести його до грандіозного успіху як автора і довести режисерам та критикам його геніальність.

Цікаво, що син не пам'ятає подій, пов'язаних з матір'ю, хоча йому на момент її хвороби було вже 8 років. Так діє відкритий З. Фрейдом і описаний ним у кількох наукових працях механізм витіснення як психологічний захист, при якому неприємні думки, негативні емоції чи травмуючі спогади блокуються і виштовхуються зі свідомості у підсвідомість. Травми не зникають, а продовжують накопичуватися, але людина навіть не підозрює про їхнє існування, тоді як вони мають величезний вплив на її повсякденне життя. За словами батька психоаналізу, основна функція витіснення – уникнення болю⁷⁰.

Процес витіснення пояснює походження деяких фобій. Величезна кількість страхів виникає через придушення дитячих переживань, вони

⁶⁸ Stockmann, N.-M. *Das Schiff kommt nicht...* S. 15.

⁶⁹ Там само.

⁷⁰ Jay, M. E. «Sigmund Freud». *Encyclopedia Britannica*, 13 Feb. 2024. <https://www.britannica.com/biography/Sigmund-Freud>. Accessed 20 February 2024.

можуть виявлятися в різних формах і впливати на психічне та фізичне здоров'я, викликати занепокоєння та депресію. Якщо занадто глибоко поховати в собі негативні спогади і не пропрацювати їх, у майбутньому це може призвести до неврозів і підвищеної тривожності. Проблеми з психічним здоров'ям проявляються у вигляді психосоматичного болю, алергії, хронічної втоми та безсоння. Дослідження показують, що придушення емоцій і почуттів завдає нищівного удару по імунній системі людини⁷¹.

Саме таку клінічну картину ми й спостерігали у героя драми Штокманна. Про витіснені та пригнічені емоції сигналізують такі особливості поведінки: герой не вміє говорити про свої почуття; він вважає, що відкрито демонструвати емоції неприпустимо та принизливо; йому ніяково, коли інші люди, навіть найближчі, виявляють емоції щодо нього. Наприклад, молодий драматург соромиться демонструвати теплі та ніжні почуття до батька, коли вони з'являються. Він затискає чуттєвість і вразливість у собі, йде в туалет поплакати, коли йому здається, що батько постарішав та сильно здав останнім часом. Також про витіснення дитячих травм сигналізує часте відволікання персонажа на інші, другорядні справи, щоб не думати про те, що його дійсно турбує, а також труднощі з концентрацією уваги. Наратор страждає на прокрастинацію: замість того, щоб писати п'єсу, грає в комп'ютерні ігри. 30-річний драматург уникає інтимних відносин і займається самозадоволенням сексуальних потреб, він часто бачить дивні сни та кошмари, постійно почуввається фізично та морально пригніченим і не може (або боїться) визначити природу цих хворобливих відчуттів. Ці особливості режиму дня, поведінки та реакцій персонажа на те, що відбувається навкруги, свідчать про його глибокі психічні травми.

Молодий драматург має амбівалентні почуття до батька – ненависть і любов водночас: він хоче звільнитися з-під його влади, і він до нього прив'язаний, з теплом і ніжністю згадує про дитинство. Пояснення подібної амбівалентності дано в психоаналітичній фрейдівській теорії. Знаменитий психоаналітик наголошує на важливості визволення сина з-під влади батька: «лікар має змогу часто бачити, що син, який у горі оплакує втрату свого батька, не може придушити, приховати свого задоволення від здобуття своєї свободи»⁷².

У штокманівській п'єсі, з одного боку, наратор тікає з дому у віці 14 років і впродовж приблизно 15 наступних років без особливого

⁷¹ Jay, M. E. «Sigmund Freud». *Encyclopedia Britannica*, 13 Feb. 2024. <https://www.britannica.com/biography/Sigmund-Freud>. Accessed 20 February 2024.

⁷² Freud S. An Autobiographical Study. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XX (1925 – 1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works / J. Strachey (ed.). London: Hogarth Press, 1959. P. 25.

задоволення зрідка відвідує свого старіючого батька. З іншого боку, він кровно пов'язаний з рідним Домом, з домашнім вогнищем: «І все навколо мене вмирає і блякне у світлі часу, який ніколи більше не повернеться. І насамперед помираю я. І все, що я роблю, породжене цією незадоволеністю, вона присутня в усьому, що я роблю – і будь-яке співчуття було б неправдивим.

А ще я помічаю: все, що мене зачіпає найбільше на світі, перебуває тут, на 82,82 квадратних кілометрах цього жахливого острова і найбільше на цих 30 квадратних метрах батькової квартири»⁷³. Амбівалентність роздирає душу героя, позбавляє його спокою: хоч би яким ненависним і глибоко зневажуваним був для столичного драматурга маленький, богом забутий у Північному морі острів Фер, він постійно повертається туди, згадує водяну лілію, стару кушетку та руду кицьку, що походять із його дитинства.

Кульмінація твору Штокманна – «п'єса в п'єсі»: драматург конструє зі спільних спогадів і «розігрує» театральне дійство про їхнє з батьком табуйоване минуле, про сімейну трагедію. З одного боку, автор-син доводить батькові, що він не безталанний, не байдужий і здатний до емпатії. З іншого боку, проживання витіснених почуттів та емоцій допомагає кожному зрозуміти себе та один одного. Вони переживають катарсис – минуле відтепер залишається в минулому, тяжкими, але прожитими та оплаканими спогадами.

Перед нами втілений у п'єсі сеанс психодрами – всесвітньовідомого й популярного методу групової терапії, який був створений та розвинутий Якобом Морено (Jacob (Iacob) Levy Moreno, 1889–1974). Класична психодрама – це терапевтичний груповий процес, у якому використовується інструмент драматичної імпровізації для вивчення внутрішнього світу людини. Цей метод допомагає розкрити творчий потенціал особистості та розширити спектр можливостей адекватної поведінки та взаємодії з людьми.

У п'єсі Штокманна «сеанс психодрами» стає сюжетоутворювальною основою. На цвинтарі (який стає в п'єсі значущим і навіть сакральним місцем) батько розповідає синові родинну історію, передає свої закарбовані глибоко у серці почуття та емоції. Своєю чергою син спонтанно згадує і вербалізує своє сприйняття ситуації, свої дії під час важких нападів хвороби мами, про які, найімовірніше, батько навіть не знав. У результаті цього діалогу тут же, також спонтанно, народжується

⁷³ Freud S. An Autobiographical Study. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XX (1925 – 1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works / J. Strachey (ed.). London: Hogarth Press, 1959. S. 10.

драматична дія за мотивами щойно знов пережитої і відтвореної в діалозі родичів сімейної трагедії. При цьому син є драматургом, автором історії, а також усіма акторами, а батько – глядачем і співучасником того, що відбувається: він мав оцінити розіграну психодраму з погляду автентичності переданих почуттів і емоцій. Зауважимо, що батько високо оцінив метап'єсу свого сина: той зміг точно передати глибокий зміст, почуття та переживання всіх «персонажів» і навіть уловити дрібні, але надзвичайно значущі подробиці й деталі оповіді.

За катарсисом слідує розрядка напруги: «Іноді мені здається, що всередині я порожній. І рухає мною саме порожнеча. І я взагалі не знаю, як відізнити, де бувальщина, а де – мої вигадки»⁷⁴.

«П'єсою в п'єсі» цей твір не закінчується. Герой перемотує свій диктофон і чує уривки довгої відвертої розмови з батьком. Нарешті всі затискачі були зняті, вони змогли висловити своє ставлення один до одного, налагодити міжособистісну взаємодію. Син перестає зневажати батька, ставити себе вище за нього: нарешті кожен знову повернувся до своєї ролі. Батько повчає Сина, Син слухає батьківську мудрість.

Зазначимо принагідно, що психоаналіз використовує активне говоріння як психотерапевтичний метод. При цьому дуже часто психоаналітик використовує диктофон: він записує спогади пацієнта, його спонтанні реакції, а потім багаторазово прослуховує, аналізує. Психоаналітик ставить себе на місце оповідача-пацієнта, приміряє на себе його почуття. Розповідь про травматичні переживання в психоаналізі має психотерапевтичний ефект.

У фіналі син пишається тим, що все ж таки не написав п'єсу про падіння Берлінської стіни. Він розуміє, що стіна – це бар'єр у середині людини, витіснені, пригнічені бажання, біль, трагедії, негативні емоції.

«Я бачу свою історію, своє гігантське сіре минуле.

Диктофон у моїй сумці все ще увімкнений.

Я бачу себе.

А крім цього я нічого не бачу»⁷⁵.

Зазначимо, що після фіналізації метадрами (з погляду жанру), а по суті, психодрами (з погляду психотерапії), читач може вжити поширений вираз «гештальт був закритий», тобто цю життєву ситуацію, що травмує психіку, було завершено.

Розв'язка драми дозволяє також висунути обґрунтовану інтерпретацію штокманівського сюжету як сеансу гештальт-терапії. Працюючи на перетині екзистенціальної психології та психоаналізу, гештальт-терапевт не займається інтерпретацією несвідомого пацієнта, а

⁷⁴ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... S. 47.

⁷⁵ Там само.

допомагає клієнтові розвинути самосвідомість і відіграє роль не пасивного стороннього спостерігача, а активного учасника, взаємодіючого з пацієнтом як особистість з особистістю, як це передбачає гуманістичний підхід⁷⁶.

«Гештальт» сина зі штокманівської драми позначає певну незавершену дію, думки про яку не дають йому спокою, важливу життєву ситуацію, що у минулому не була доведена до логічного завершення. І це заважає йому зосередитися на сьогодні. З позиції гештальт-терапії психотравму треба тільки проговорювати, що і відбувається перед глядачем. Якщо не прожити злість і образу, руйнівні почуття залишатимуться «на тлі» життя, тобто будуть присутніми незримо і впливатимуть на психічний стан і настрій, продуктивність та творчу наснагу. Після «завершення гештальту» приходять відчуття полегшення та звільнення, з'являється можливість будувати стосунки не за звичними сценаріями, а більш усвідомлено, обираючи те, що хочеться, а не те, що «треба» або «звично». Терапія, насамперед, допомагає зрозуміти себе і свої потреби. Саме творчість, гра, мистецтво допомагають вийти з буденності, зі звичного способу мислити, подивитися на ситуацію іншим поглядом. Саме у цьому контрапункті зливаються в одне ціле цілі психотерапії та художньої творчості – у процесі говоріння (за допомогою слова) перетворювати свій внутрішній світ та дійсність.

Зазначимо, що психодраму можна вважати сюжетоутворювальною основою також і монодрами А. Остермайера «Мова батька». Її сюжетна та композиційна концепції теж споріднені з практикою гештальт-терапії, в якій застосовується «метод порожнього стільця» (ще часто званий «монодрама»). Клієнту пропонується уявити, що на порожньому стільці поруч сидить якась важлива для нього людина (або він сам), і почати розмовляти з нею (із собою) вголос. Саме так побудована п'єса А. Остермайера: безіменний герой уявляє перед собою померлого батька і програє / проговорює ситуацію, яка стала для його життя психотравмуючою, ситуацію своєї покинутості рідним батьком.

Повертаючись до аналізу фіналу п'єси Штокманна, ми мусимо зауважити, що після того, як син із батьком закінчили свій своєрідний психотерапевтичний сеанс, син дає зрозуміти читачам/глядачам, що більше ніколи не повернеться на острів, до батька, що ця історія назавжди залишилася в минулому. Таким чином починає актуалізуватися назва твору – «Корабель не прийде». У цей момент образ батька і сина виростають до архетипів (за термінологією К.-Г. Юнга).

⁷⁶ Yontef G., Jacobs L. The SAGE Glossary of the Social and Behavioral Sciences / L. E. Sullivan (ed.). Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, Inc., 2009. Vol. 3. P. 340–382. doi:10.4135/9781412972024

З архетипами Мудрого Старця і Немовляти тісно пов'язаний і образ Дому, який у психоаналізі має особливе значення. Цей образ психоаналітики розглядають як особистість, дитинство і сімейну історію, підсвідомість і приховані таємниці, перехід і зростання тощо. Разом з тим, це часто також те місце, де старше покоління прагне витіснити правду зі свідомості своїх нащадків. Несвідомі мотиви такої поведінки цілком зрозумілі: вберегти дітей від психотравмуючих ситуацій, від почуття провини та неповноцінності (це, в свою чергу, може бути співзвучно з колективною пам'яттю та колективним несвідомим)⁷⁷.

У п'єсі Штокманна з образом Дому тісно пов'язана витіснена батьком зі свідомості дитини психотравмуюча сімейна ситуація. Таким чином, предок зберігає, на його думку, психічне здоров'я дитини. Проте разом із сімейною трагедією з пам'яті 8 – 9-річної дитини витісняються і спогади про значну для історії Німеччини та доль мільйонів німців історичну подію: «Я народився тут, на острові. Я не маю жодної особистої історії, пов'язаної з падінням Стіни. Вона чужа мені так само, як революція 1848 року або Тисячолітній Рейх. Моя історія – про «Володарів Всесвіту», про те, як я ганяв на велику і про те, як сільська молодь накачується віскі з колою і йде бити тобі морду. Про те, якою неприступною була Стіна, і про те, що її значення виходило далеко за межі її фізичного буття, я дізнався зі ЗМІ. Яка неприступна і яка корисна...»⁷⁸

Разом з тим, молодий драматург внаслідок різних чинників, але значною мірою під впливом невротичних станів стає егоїстичним, байдужим до людей, їхніх переживань, готовий заради заробітку чи слави на все: «Я пишу про щось, що мене особисто взагалі не хвилює. І ... не бачу в цьому нічого поганого. Так чинять усі, хто по роботі має справу з подібними подіями. Митці, журналісти. Ми ж повинні. Що обіцяє більше грошей та визнання, ніж теми, які по-справжньому хвилюють людей?»⁷⁹

Проблема витісненої історичної пам'яті у зв'язку з втечею з дому у романі К. Крахта «Faserland» тісно пов'язана з питанням про «негативну пам'ять» німців стосовно націонал-соціалізму⁸⁰. Головний герой перебільшено багато говорить про фашизм, неонацизм, згадує Герінга, Гітлера, Лені Ріфеншталь тощо. Типовою поведінкою покоління 1960–1970-х рр. стає прагнення дистанціюватися від своїх батьків, їхніх звичок

⁷⁷ Образ Дому у психоаналізі. URL: https://www.b17.ru/article/simvolicheskiy_obraz_doma_v_psihoanalize/#:~:text=B%.

⁷⁸ Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht... S. 24.

⁷⁹ Там само.

⁸⁰ Rink C. Von Christian Kracht bis Günter Grass – Die Kritik am negativen Gedächtnis und der Wandel in der deutschen Erinnerungskultur. *Universitas Wasaensis*, Turku, 2012. S. 38–78, 90–97.

та поглядів. Цікавою є точка зору з цього приводу критика Крістіана Ринка, який звертає увагу на постійне використання головним героєм твору слова «повинен», що, на його думку, може бути симптомом obsесивно-компульсивного розладу⁸¹. Численні звернення наратора до теми фашизму та нацизму можуть свідчити про те, що оповідач не може уникнути наслідків минулого, незважаючи на його позицію відмови від історії батьків. У творі це точно відповідає «ефекту давно витісненого, травматичного спогаду, який ненавмисно проникає в пам'ять»⁸².

Можна підсумувати, що батько займає в житті сина ключову роль. Ще в 1897 р. Зигмунд Фройд у своєму знаменитому листі до Вільгельма Флісса пише про спостереження, яке його вразило: у всіх проаналізованих ним клінічних випадках саме батько є винуватцем перверсії пацієнта, не виключаючи його власного батька⁸³. Дії або слова батька, як показують приклади сучасних німецькомовних художніх творів, стають також тригерами запуску у психіці сина руйнівних програм, бо можуть бути носіями, охоронцями та передавачами не тільки родинних таємниць та табуйованих історій, а й колективної пам'яті й колективної провини.

ВИСНОВКИ

Проведення міждисциплінарних наукових досліджень надає унікальну можливість об'єднати концепти та методи різних наукових галузей, в нашому випадку – літературознавство та психологію, перш за все психоаналіз. У міждисциплінарному просторі психоаналіз як терапевтична техніка та художні твори поєднані, по суті, словом. У такому ракурсі психоаналіз, гештальт-терапія та сучасна драматургія, на яку був націлений наш аналіз у цій частині колективної монографії, постають, умовно кажучи, різновидами «розмовної терапії».

Всупереч широко розповсюдженій на сьогоднішній день думці, що «постдраматичний» чи постмодерністський етап розвитку театру принципово уникає психологізму, сучасна німецька драматургія (насамперед п'єси Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде», А. Остермайера «Мова батька», К. Шлендер «Вермут» та ін.) вбирає в себе та відбиває в сюжеті, композиції, характерах, поведінці героїв, мотивній системі оповіді всі найголовніші психоаналітичні концепції (З. Фрейда, К.-Г. Юнга, Г. Росолато, Дж. Хассона, Д. Віннікота, О. Мічерліха та ін.),

⁸¹ Rink C. Von Christian Kracht bis Günter Grass – Die Kritik am negativen Gedächtnis und der Wandel in der deutschen Erinnerungskultur. *Universitas Wasaensis*, Turku, 2012. S. 95.

⁸² Там само.

⁸³ Gulina M. A. Hypostases and Transformations of the Concept of the Father in Psychoanalysis... С. 132.

принципи гештальт-терапії, особливості психотерапевтичного методу психодрами Я. Морено тощо. Художні інтертекстуальні модуси терапевтичних методів, положень та ідей, які є ядром психоаналізу, спостерігаються у означених творах, головними постатями котрих стають батько та син, а у фіналі дуодрами Штокманна навіть зростають до архетипів Мудрого Старця і Немовляти. І це зумовлює парадигматичні відносини між тезаурусом та сюжетотворенням у словесній творчості.

Інтертекстуальний аналіз п'єс Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде», А. Остермайера «Мова батька», роману / п'єси К. Крахта «Faserland» допоміг з'ясувати та окреслити причини психологічних проблем молодих людей-нараторів: актуальними виявляються психоаналітичні концепції «вбитого» або «мертвого батька», що мають метафоричне значення відсутності батька у житті дитини або зведення бітьківської ролі тільки до виконувача каральної функції. Стиль взаємин батька з сином у ранньому дитинстві підсвідомо закладає в психіці дитини не тільки саморуйнуючі життєві стратегії (твір Штокманна), але й підґрунтя агресивної, асоціальної поведінки (п'єса Шлендер), а іноді навіть підсвідоме прагнення до суїциду (за Фройдом, «потяг до смерті», «інстинкт смерті», «танатос»), як у крахтівському «Faserland». Руйнівною та психотравмуючою також стає ситуація спотворення в уявленнях сина образу батька-«переможця» (концепція Фройда), яка призводить до знецінення ролей Батька й Сина та поглиблює невротичні стани (п'єса Штокманна).

Сучасні німецькомовні автори особливо наголошують, що образ батька пов'язаний з національною та мовною ідентифікацією нащадка, наслідуванням витісненої історичної пам'яті, відчуттям колективної провини. Тому для покинутих батьками синів персональна, поколінська та національна самоідентифікації унеможливаються (Остермайер «Мова батька», Крахт «Faserland»), а в ситуації деструктивних родинних стосунків у синів спостерігається криза ідентичності (Штокманн «Корабель не прийде», Остермайер «Мова батька», Шлендер «Вермут»).

Перспективою подальшого дослідження психоаналітичних мотивів у німецькій драматургії може стати вивчення відображення у конфліктах батьків та синів «Едіпова комплексу» (теорії, розробленої З. Фройдом) та теми інцеста (популярної теми у класичному психоаналізі). Такими прикладами можуть стати п'єси А. Броннена (A. Bronnen) «Батьковбивство» («Vatermord», 1920), В. Газенклевера (W. Hasenclever) «Син» («Der Sohn», 1914), М. Вальзера (M. Walser) «Чорна лебідь» («Der schwarze Schwan», 1964), Д. Лоєр (Dea Loher) «Татування» («Tätowierung», 1992) та ін.

АНОТАЦІЯ

У міждисциплінарному просторі психоаналіз як терапевтична техніка та художні твори поєднані, по суті, словом, тому психоаналіз, гештальт-терапія та сучасна драматургія постають, умовно кажучи, різновидами «розмовної терапії». Сучасна німецька драматургія (п'єси Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде», А. Остермайєра «Мова батька», К. Шлендер «Вермут» та ін.) вбирає в себе та відбиває в сюжеті, композиції, характерах, поведінці героїв, мотивній системі оповіді всі найголовніші психоаналітичні концепції (З. Фройд, К.-Г. Юнга, Г. Росолато, Дж. Хассона, Д. Віннікота, О. Мічерліха та ін.), принципи гештальт-терапії, особливості психотерапевтичного методу психодрами Я. Морено. Художні інтертекстуальні модуси терапевтичних методів, положень та ідей, які є ядром психоаналізу, спостерігаються у означених творах, головними постатями яких стають батько та син, а у фіналі дуодрами Штокманна навіть зростають до архетипів Мудрого Старця і Немовляти. Інтертекстуальний аналіз п'єс Н.-М. Штокманна «Корабель не прийде», А. Остермайєра «Мова батька», роману / п'єси К. Крахта «Faserland» допоміг з'ясувати та окреслити причини психологічних проблем молодих людей-нараторів: актуальними виявляються психоаналітичні концепції «вбитого» або «мертвого батька», що мають метафоричне значення відсутності батька у житті дитини або зведення бітьківської ролі тільки до виконувача каральної функції. Стиль взаємин батька з сином у ранньому дитинстві підсвідомо закладає в психіці дитини не тільки саморуйнуючі життєві стратегії (твір Штокманна), але й підґрунтя агресивної, асоціальної поведінки (п'єса Шлендер), а іноді навіть підсвідоме прагнення до суїциду (за Фройдом, «потяг до смерті», «інстинкт смерті», «танатос»), як у крахтівському «Faserland». Руйнівною та психотравмуючою також стає ситуація спотворення в увявленнях сина образу батька-«переможця» (концепція Фройда), яка призводить до знецінення ролей Батька й Сина та поглиблює невротичні стани (п'єса Штокманна). Сучасні німецькомовні автори особливо наголошують, що образ батька пов'язаний з національною та мовною ідентифікацією нащадка, наслідуванням витісненої історичної пам'яті, відчуттям колективної провини.

Література

1. Банах, Л. С. Психодрама як сюжетотворчий композиційний принцип в романах Маро Дука : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2011. 20 с.
2. Банах, Л. С. Психодрама як сюжетотворчий композиційний принцип в романах Маро Дука : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2011. 212 арк.

3. Бідюк, О. В. Психоданаліз мікрообразів художнього тексту (на матеріалі творчості Ліни Костенко) : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.06 / Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2009. 19 с.
4. Бідюк, О. В. Психоданаліз мікрообразів художнього тексту (на матеріалі творчості Ліни Костенко) : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2008. 212 с.
5. Бідюк, О. В. Психоданаліз мікрообразів художнього тексту (творчість Ліни Костенко) : монографія. Луцьк : Твердиня, 2009. 188 с.
6. Брега, Л. О. Гендерна природа психологізму у творах О. Забужко та О. Токарчук : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Бердянський держ. пед. ун-т. Бердянськ, 2016. 20 с.
7. Веселовська Н. В. Психологізм української драматургії ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Житомирськ. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2016. 186 с.
8. Віннікот Д. В. Розмова з батьками Нестрашний психоданаліз Віннікота. К. : Центр навчальної літератури (ЦУЛ), 2020. 118 с.
9. Война, М. О. Художня проза Цань Сюе у дзеркалі психоданалізу : монографія / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К. : Київський університет, 2019. 214 с.
10. Жеребкіна, І. А. Постмодернізм, психоданаліз і гендерна теорія: розвиток концепції суб'єкта : автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Х., 2002. 27 с.
11. Зборовська Н. Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури : монографія. К.: «Академвидавн.», 2006. 504 с.
12. Зборовська Н. В. Психоданаліз і літературознавство: Посібник. К. : Академвидавн., 2003. 392 с.
13. Кирилова, О. О. Стратегії переозначування суб'єкта (роман Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта» у перспективі лаканівського психоданалізу) : дис... канд. філос. наук: 17.00.01 / Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». К., 2005.
14. Кирилова, О. О. Стратегії переозначування суб'єкта (роман Дж. Фаулза «Жінка французького лейтенанта» у перспективі лаканівського психоданалізу) : автореф. дис... канд. філос. наук : 17.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2005. 16 с.
15. Кузнецов, Ю. Б. Михайло Коцюбинський і класичний психоданаліз (елементи когнітивної поетики) : монографія / НАН України, Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка, НАПН України. К. : Либідь, 2018. 159 с.
16. Лівницька, І. А. Психологізм прози Леоніда Первомайського: теоретичний аспект. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2007. 164 с.

17. Матеуш, В. О. Книга Нілі Зборовської і практика психоаналізу. Хмельницький : Вид-во Алли Цюпак, 2007. 39 с.

18. Матеуш, В. О. Психоаналіз, сновидіння, література: (критика, дослідження, роздуми, спогади). Хмельницький : Вид-во Алли Цюпак, 2007. 56 с.

19. Миколайчик, М. В. Особливості психологізму в романах Доріс Лессінг : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімферополь, 2014. 20 с.

20. Образ Дому у психоаналізі. URL: [https://www.b17.ru/article/simvolicheskii_obraz_doma_v_psihoanalize/#:~:text=B%.\(дата звернення: 15.02.2024\).](https://www.b17.ru/article/simvolicheskii_obraz_doma_v_psihoanalize/#:~:text=B%.(дата звернення: 15.02.2024).)

21. Печарський, А. Психоаналіз і художня творчість (на матеріалі української класичної літератури) : навч. посіб. / ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т». Ужгород : ТИМРАНИ, 2018. 303 с.

22. Печарський, А. Психоаналітичний аспект української белетристики першої третини ХХ ст.: монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. 466 с.

23. Ситник О. В. Мала проза В. Фолкнера і М. Хвильового: форми та засоби психологізму : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.05 / Кам'янець-Подільський національний ун-т ім. І. Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2010. 221 арк.

24. Томченко, М. А. Психоаналіз у науковій та художній творчості Нілі Зборовської : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Бердянський держ. пед. ун-т. Бердянськ, 2015. 18 с.

25. Углей, Л. В. Психологізм прози Тоні Моррісон : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2017. 18 с.

26. Щукін, Є. О. Основні напрямки сучасної філософії: феноменологія, психоаналіз, екзистенціалізм, герменевтика, структуралізм, постструктуралізм: навч. посіб. / Є. О. Щукін та ін.; Національний ун-т кораблебудування ім. адмірала Макарова. Миколаїв : НУК, 2009. 116 с.

27. Brüning K. Die Rezeption der Gestaltpsychologie in Robert Musils Frühwerk. Frankfurt am Main ; Bern ; Wien [u. a.]: Lang, 2015. 335 S.

28. Carroll J. The Extremes of Conflict in Literature: Violence, Homicide, and War. *The Oxford Handbook of Evolutionary Perspectives on Violence, Homicide, and War* / Todd K. Shackelford (ed.), Viviana A. Weekes-Shackelford (ed.). Oxford University Press, 2012. P. 413 – 434.

29. Carroll J. Violence in Literature: An Evolutionary Perspective. *Todd K. Shackelford, Randal D. Hansen Editors The Evolution of Violence*. Springer New York Heidelberg Dordrecht London, 2014. P. 33–52.

30. Dahlke B. Jünglinge der Moderne: Jugendkult und Männlichkeit in der Literatur um 1900. Köln; Weimar; Wien: Böhlau Verlag, 2006. VII, 273 S., 8 ungezählte Seiten.
31. Diez G. Christian Kracht: Faserland. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*. 17. März 2002.
32. Ehlenberger, J. Adoleszenz und Suizid in Schulromanen von Emil Strauß, Hermann Hesse, Bruno Wille und Friedrich Torberg. Frankfurt am Main; Berlin; Bern [u. a.]: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2006. 418 S.
33. Freud S. An Autobiographical Study. *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Vol. XX (1925–1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety, The Question of Lay Analysis and Other Works / J. Strachey (ed.). London: Hogarth Press, 1959. P. 1–74.
34. Johnson G. M. Dynamic Psychology in Modernist British Fiction. Palgrave Macmillan, U. K., 2006. 240 p.
35. Gulina M. A. Hypostases and Transformations of the Concept of the Father in Psychoanalysis. *Counseling Psychology and Psychotherapy*. 2018. Vol. 26, no. 1. C. 129-145. doi: 10.17759/cpp.2018260109
36. Halter M. «Faserland». *Tages-Anzeiger*. Zürich. 29. April 1995.
37. Jay, M. E. «Sigmund Freud». *Encyclopedia Britannica*, 13 Feb. 2024. URL: <https://www.britannica.com/biography/Sigmund-Freud>. Accessed 20 February 2024
38. “Kein Schiff wird kommen“ in Rendsburg: Schweigen und Zudecken- NDRkultur. URL: <https://www.ndr.de/kultur/buehne/Kein-Schiff-wird-kommen-in-Rendsburg-Schweigen-und-Zudecken-keinschiffwirdkommen100.html> (date of access: 02.21.2024).
39. Kracht C. Faserland. 3rd edition. C. Bange Verlag GmbH, 2018. 120 S.
40. Kroemer R. Ein endloser Knoten?: Robert Musils Verwirrungen des Zöglings Törless im Spiegel soziologischer, psychoanalytischer und philosophischer Diskurse. München: Fink, 2004. 223 S.
41. Langer, D. Freud und «der Dichter». Frankfurt am Main; New York: P. Lang, 1992. 208 S.
42. Lehmann H.-T. Postdramatisches Theater. Frankfurt am Main: Verlag der Autoren, 1999. 512 S.
43. Mahroof H. Psychoanalytic Theory used in English Literature: A Descriptive Study. *Global Journal of Human-Social Science*, 2017. Vol. XVII, Issue I, Version I. P. 121–145.
44. Marineau, René F. «Ancestors and family: the birth of a myth». *Jacob Levy Moreno, 1889–1974: father of psychodrama, sociometry, and group psychotherapy*. Routledge, 1989, pp. 4–6.

45. Meyer, B. C. Joseph Conrad: A Psychoanalytic Biography. United States: Princeton University Press. 2015. 396 p.
46. Mitscherlich A. Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft: Ideen zur Sozialpsychologie. Beltz Taschenbuch / Psychologie, 2003. 420 S.
47. Niaz A., Stanikzai S. M., Sahibzada J. Review of Freud's Psychoanalysis Approach to Literary Studies. *American International Journal of Social Science Research*, 2019. Vol. 4. No. 2. P. 35–44.
48. Noob J. Der Schülerelbstmord in der deutschen Literatur um die Jahrhundertwende. Heidelberg : Universitätsverlag C. Winter, 1998. 250 S.
49. Ostermaier A. Vatersprache. Suhrkamp, 2003. 58 S.
50. Psychoanalyse in der literarischen Moderne. Eine Dokumentation: Band I: Einleitung und Wiener Moderne / Anz, Thomas (Herausgegeben von) / Pfohlmann, Oliver (Herausgegeben von). *LiteraturWissenschaft.de*, 2006. 305 S.
51. Raschke J. Niss-Momme Stockmann. *Literaturland SH*. URL: <https://www.literaturland-sh.de/autorinnen/stockmann-nis-momme> (date of access: 21.02.2024).
52. Richter, D. H. A Companion to Literary Theory. Newark: Wiley, 2018. 496 p.
53. Rink C. Von Christian Kracht bis Günter Grass – Die Kritik am negativen Gedächtnis und der Wandel in der deutschen Erinnerungskultur. *Universitas Wasaensis*, Turku, 2012. S. 38-97.
54. Sandbæk L. The relationship between literature and psychoanalysis: reflections on object relations theory, researcher's subjectivity, and transference in psychoanalytic literary criticism, *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, 2021. Vol. 44, No. 1-2. P. 27–37. DOI: 10.1080/01062301.2022.2047490
55. Schlender K. Wermut. Eine Moritat nach einem authentischen Fall. Henschel Schauspiel, 2005. URL: www.henschel-theater.de (дата звернення: 15.02.2024).
56. Schlör I. Pubertät und Poesie :das Problem der Erziehung in den literarischen Beispielen von Wedekind, Musil und Siegfried Lenz. Konstanz Wisslit: 1992, IV, 137, XVII S.
57. Schönau W., Pfeiffer J. Einführung in die psychoanalytische Literaturwissenschaft. Stuttgart : J. B. Metzler, 2003. 244 S.
58. Sharma R. Theme of Violence In Ted Hughes's Poetry: A Study of Selected Poems. LAP LAMBERT Academic Publishing 2015. 92 p.
59. Stockmann, N.-M. Das Schiff kommt nicht. 2010: schaeferpillipen. TM. Theater und Medien GbR. URL: www.Schaeferpillipen.de (date of access: 21.02.2024).

60. Tambling, J. *Literature and psychoanalysis*. Manchester; New York: Manchester University Press, 2012. 176 p.
61. *The Cambridge companion to literature and psychoanalysis* / edited by Vera J. Camden, Kent State University, Cambridge, United Kingdom; New York, NY: Cambridge University Press, 2022. 300 p.
62. *The Father. Historical, Psychological and Cultural Perspectives*. By Luigi Zoja. 2nd Edition. London: Routledge, 2018. 346 p.
63. Wilczek R. Faszinierende Schullektüre im Spannungsfeld von Tradition, Adaption und Transformation. Ein praxisorientierter Lösungsvorschlag zur Beilegung des ungelösten Kanonkonflikts in Deutschland. *Bekes P., Wilczek R. (Hrsg.) Literatur im Unterricht. Texte der Moderne und Postmoderne in der Schule*. Heft 3/2003. Trier: Wissenschaftlicher Verlag Trier, 2004. S. 213–221.
64. Yontef G., Jacobs L. *The SAGE Glossary of the Social and Behavioral Sciences* / L. E. Sullivan (ed.). Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, Inc., 2009. Vol. 3. P. 340–382. doi:10.4135/9781412972024
65. Yuhan N. The Present and Prospects of Functioning in the Ukrainian Educational Space for the Interdisciplinary Program «Philology – Psychology». Proceedings of the scientific and pedagogical internship, December 4 – January 14, 2024. Riga, the Republic of Latvia. P. 49–54.
66. Yuhan N. Violence in Youth Environment as a Sociopsychological Phenomenon (Based on German-Language Dramaturgy of the 2010s) / *Насильство у молодіжному середовищі як соціально-психологічний феномен (на матеріалі німецькомовної драматургії 2010-х років)*. *Science, Technology and Innovation in the Modern World : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 568–628. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-364-4-23>
67. Yuhan N., Borzova O. Psychology of Literary Creativity as a Subject of Representation in Modern Dramaturgy (Based on the Plays of Koki Mitani (Japan) and Nis-Momme Stockmann (Germany)). *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 30. С. 298-304. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.30.55>

Information about the author:

Yuhan Nataliia Leonidivna,

Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Oriental Philology and Translation
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"
3, Kovalia str., Poltava, 36003, Ukraine